

The Typology of Relations between Israel and the Republic of Azerbaijan: Strategic or Tactical

Morteza Ebrahimi

Associate Professor of Political Science, Faculty of Literature
& Humanities, University of Mohaghegh Ardabili

Qasem Osuli Odlu¹

Ph. D. in International Relations, Faculty of Human Science,
University of Tarbiat Modares

(Date received: 26 October 2022 - Date approved: 21 February 2023)

Abstract

Introduction: After the collapse of the Soviet Union, Israel with the aim of getting out of its regional and international isolation has been trying to expand its relations at different levels with the South Caucasus and Central Asian countries in the framework of peripheral doctrine. In this regard, it has been successful in expanding relations with some regional countries including Kazakhstan and Azerbaijan. A variety of literature has been created in the field of Israel's main and strategic goals for cooperation with the Republic of Azerbaijan in recent years, however, no successful research has been done regarding the nature of the relations between these two actors. Therefore, this feature of the selected topic distinguishes it from previous studies that have been done before. In order to understand the dimensions and depth of relations between Israel and the Republic of Azerbaijan, the important indicators of strategic relations have been adopted in connection with the important axes of cooperation between the two actors in different fields to understand whether their relations can be called strategic alliance or technical cooperation.

Research Question: Which of the concepts of Strategic Alliance or tactical cooperation is more effective to show the interaction between the Republic of Azerbaijan and Israel?

Research Hypothesis: Studies show that the cooperation of two actors lacks the majority of strategic alliance indicators including the uniqueness of

---

1. E-mail: ghasem.osuli@gmail.com (Corresponding Author)

relations, the depth of relations, convergent strategic goals, institutionalization, and the precise definition of enemy concepts, the threat and presence of competitors, excluding the friendly atmosphere in bilateral relations and to some extent long-term cooperation. As a result, compared to the concept of strategic alliance, tactical cooperation has more explanatory power to understand and model the relationship between the two actors.

Methodology (and theoretical framework if there are): In order to explain the main idea of the research, this article uses the Qualitative method of structural and interpretive modeling which has been used in this article and has tried to use the collected data in order to obtain a suitable model for the analysis of relations between the Republic of Azerbaijan and Israel. The review of various research indicates the fact that for the analysis of relations between Israel and the Republic of Azerbaijan, conceptual frameworks can be more productive than theoretical frameworks. Therefore, strategic concept has been chosen to explain the typology of the two actor's relations. It seems that the following components constitute the most important indicators of strategic relations that have been applied in Israel-Azerbaijan relations to determine its typology.

1. The existence of converging strategic goals, which can be considered as the starting point of strategic cooperation based on which players receive the initial understanding that they can achieve their goals through mutual efforts.

2. The existence of long-term, authentic and deep cooperation between the two players, different from the temporary alliance that is created to achieve specific goals at a specific time or to deal with specific events.

3. The incomparability of relations which includes the expansion of high-level official meetings between the two actors, the increase in mutual economic cooperation, the creation of a common market by addressing tariff and non-tariff issues and the deepening of military cooperation.

4. Institutionalizing cooperation in which the two actors are expected to be members of an efficient regional or intra-regional organization.

5. The existence of a friendly atmosphere in bilateral cooperation that has been influenced by the historical and cultural backgrounds and the appropriate path to solve problems.

6. Having a common threat or enemy that forces the actors to work together and come up with strategies to deal with it.

Results and Discussion: Israel's view of the Republic of Azerbaijan can be interpreted and analyzed in the form of three approaches: the containment strategy, the Greater Middle East plan and the peripheral doctrine, based on which it has tried to use Azerbaijan's capabilities against Iran. On the other

hand, the goals and security plans of Azerbaijan, including the solution of the Karabakh crisis, instability in the South Caucasus region, tension with other regional and extra-regional countries, has caused Azerbaijan to adjust its policy towards Israel to use Jewish lobbies in the US Congress for fulfilling the military requirements of this country. In addition, it has been shown that the axes of cooperation between the two actors, such as trade and energy, have not been deepened compared to their cooperation with other partners and more recently, the increasing growth of military deals has been fueled by growing regional instabilities.

The beginning of the cooperation between the two actors dates back to 1991 and after that their cooperation began in various technical, economic, infrastructural and agricultural dimensions, however the depth of relations between the two sides has not expanded and Israeli competitors, including Turkish, Russian and European companies have been most successful in concluding economic cooperation agreements with Azerbaijan. Also, despite the fact that Azerbaijan is a member of numerous organizations such as ECO, Commonwealth of Independent States, it does not cooperate with Israel in any joint organization and their relations are not institutionalized, so much so that Ilham Aliyev used the word iceberg in 2009 to describe the nature of their relations which are mostly secret and informal.

Conclusion: Statistical analysis and relational experiences show that the concept of technical cooperation is more useful and constructive than strategic alliance to understand the relationship between the two actors. Due to the lack of depth and varieties in economic cooperation, weak institutionalization, distinct strategic goals and having a different driving force of foreign policy, their relationship cannot be classified as a strategic alliance. Another significant point that should be noted is that there is a positive correlation between the increase in instability in the South Caucasus and the increase in cooperation between Israel and the Republic of Azerbaijan.

Keywords: Armenia, Israel, Energy, Security, Iran, Republic of Azerbaijan, Strategic Relations

گونه‌شناسی روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان:

روابط راهبردی یا تاکتیکی^۱

مرتضی ابراهیمی

دانشیار علوم سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی

قاسم اصولی اودلو^۲

دکتری روابط بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۰۴ تاریخ پذیرش ۱۴۰۱/۱۲/۰۲)

چکیده

بعد از فروپاشی اتحاد شوروی، اسرائیل در قالب آیین پیرامونی و با هدف خروج از انزوای منطقه‌ای و بین‌المللی خود تلاش کرده است روابطش را در سطح‌های مختلف با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی گسترش دهد. در این ارتباط در گسترش روابط با کشورهای قزاقستان و جمهوری آذربایجان موفق بوده است. به نظر می‌رسد بعد از جنگ دوم قره‌باغ که پیامدهای متعددی در سطح‌های مختلف دوجانبه، منطقه‌ای و کلان در قفقاز جنوبی داشته است، این روابط بیشتر از گذشته شده است. این پرسش مطرح است که گونه‌شناسی روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل بر چه اساسی شکل گرفته است؟ برای فهم اندازه و عمق روابط اسرائیل با جمهوری آذربایجان، شاخص‌های مهم روابط راهبردی در ارتباط با محورهای مهم همکاری‌های بین دو بازیگر در حوزه‌های مختلف تطبیق داده شده است. در پاسخ این فرضیه طرح می‌شود که همکاری‌های تاکتیکی در مقایسه با مفهوم همکاری راهبردی، قدرت تبیین‌کنندگی بیشتری برای گونه‌شناسی روابط دو بازیگر دارد. یافته‌های این نوشتار نشان می‌دهد همکاری دو بازیگر بیشتر شاخص‌های روابط راهبردی مانند شاخص بی‌همتایی روابط، عمق، هدف‌های راهبردی همگرا، نهادمندی، تعریف دقیق از مفاهیم دشمن، تهدید و رقیب، به استثنای وجود جو دوستانه در روابط دوجانبه و تا حدودی همکاری‌های بلندمدت و طولانی را ندارد؛ بنابراین ماهیت روابط دو بازیگر را نمی‌توان براساس مفهوم رابطه راهبردی تبیین کرد. هرچند روند فزاینده روابط در سال‌های آینده می‌تواند هم‌پوشانی منافع مشترک دو بازیگر را از گذشته بیشتر کند. روش استفاده‌شده در این نوشتار، کیفی و به صورت دقیق بر مبنای مدل‌سازی ساختاری-تفسیری است.

واژگان اصلی: ارمنستان، اسرائیل، انرژی، امنیت، ایران، جمهوری آذربایجان، روابط راهبردی.

۱. این مقاله از یک طرح پژوهشی در دانشگاه محقق اردبیلی استخراج شده است.

۲. نویسنده مسئول: ghasem.osuli@gmail.com

مقدمه

به دنبال فروپاشی اتحاد شوروی، هر یک از کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز به سرعت روابط خود را با اسرائیل برقرار کردند. شروع آن در فوریه ۱۹۹۲ با ازبکستان و پایان آن در اکتبر ۱۹۹۳ با ترکمنستان بود. در مقابل، اسرائیل سفارت خود را در ازبکستان، گرجستان، جمهوری آذربایجان و قزاقستان افتتاح کرد و همه این کشورها همراه با ارمنستان (در سال‌های اخیر) به استثنای جمهوری آذربایجان سفارت‌های خود را در اسرائیل تأسیس کردند. تمام هشت کشور آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی با اسرائیل روابط دیپلماتیک دارند و نخست‌وزیران و رؤسای این کشورها به استثنای ترکمنستان و جمهوری آذربایجان برای دیدار رسمی به اسرائیل سفر کرده‌اند. بازیگران آسیای مرکزی و قفقاز آشکارا با وجود اکثریت چشمگیر مسلمان شش کشور از هشت کشور و حل‌نشدن نهایی مسئله فلسطین و اسرائیل، رابطه با این رژیم را از نظر سیاسی مشکل تشخیص نمی‌دهند. در این ارتباط اسرائیل در کنار روابط دیپلماتیک، آژانس‌های تجاری و دولتی خود را در این کشورها تأسیس کرده است (Pinfold & Peters, 2019: 19).

اسرائیل از بازیگران منطقه‌ای است که راهبرد بلندمدت خود را بر نفوذ اقتصادی و سیاسی در منطقه خاورمیانه جدید شامل ترکیه، پاکستان، کشورهای عرب خلیج فارس، آسیای مرکزی و قفقاز استوار ساخته است (Bassist, 2022). عمق و دامنه روابط این بازیگر با جمهوری آذربایجان همیشه سبب بحث و مبهم بوده و گاهی دیدگاه‌های متفاوتی در مورد این موضوع واحد، انعکاس یافته است. از این رو پاسخ به پرسش چستی گونه و ماهیت روابط جمهوری آذربایجان با اسرائیل براساس مؤلفه‌های روابط راهبردی، هدف اصلی این نوشتار است. در این نوشتار می‌خواهیم ضمن بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌ها و شاخص‌های روابط راهبردی، محورهای اصلی روابط اسرائیل با جمهوری آذربایجان را بسنجیم تا ضمن انعکاس ماهیت واقعی روابط دو بازیگر، راهکارهای واقع‌بینانه در راستای تضمین منافع ملی کشور ارائه دهیم.

برای تبیین ایده اصلی نوشتار از روش مدل‌سازی ساختاری-تفسیری بهره گرفته‌ایم. این روش مناسب تحلیل تأثیر یک عنصر بر عناصر دیگر است. این روش بر ترتیب و جهت روابط پیچیده، میان عناصر یک نظام (در اینجا نظام همکاری میان دو بازیگر) تمرکز می‌کند. در واقع این روش، ابزاری است که با آن اعضای یک گروه می‌توانند بر پیچیدگی‌های بین‌عناصر و شاخص‌های مختلف همکاری و منازعه غلبه کنند. در این نوشتار به ایجاد رابطه میان شاخص‌های تفسیر روابط بر اساس کنش متقابل میان بازیگران و مدل‌سازی روابط راهبردی و الگوهای همکاری دوجانبه میان دوطرف می‌پردازیم. در واقع با تجزیه معیارها به چند سطح راهبردی، تاکتیکی، میان‌مدت و نهادینه به یک مدل ساختارمند از نوع رابطه دوطرف می‌رسیم که نشانگر تعامل ساختاری میان دو بازیگر است.

پیشینه پژوهش

رجبی (۲۰۲۲) در مقاله «راهبرد و الگوی رفتاری جمهوری آذربایجان در برهم‌کنش جمهوری اسلامی ایران و اسرائیل» می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که جمهوری آذربایجان در برهم‌کنش جمهوری اسلامی ایران و اسرائیل از چه راهبرد و الگوی رفتاری پیروی می‌کند. براساس نگاه او جمهوری آذربایجان با استفاده از راهبرد موازنه تهدید در سطح داخلی و منطقه‌ای توانسته است الگوی رفتاری خود را در رویایی با برهم‌کنش ایران و اسرائیل تنظیم کند و در ادامه، سیاست خارجی جمهوری آذربایجان را در برابر ایران کنشی و در برابر اسرائیل واکنشی توصیف می‌کند. این با اتکا به آمارهای کمی ضمن رد کردن حالت سه‌گانه علی روابط سه بازیگر، پیشران‌های متفاوتی را برای دو بازیگر جمهوری آذربایجان و اسرائیل در نگاه راهبردی به همدیگر نشان می‌دهد. پینفولد و پیتسر (۲۰۱۹) در مقاله «محدودیت‌های آیین پیرامونی اسرائیل: درس‌هایی از قفقاز و آسیای مرکزی» مؤلفه‌های آیین پیرامونی اسرائیل را در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی بررسی می‌کند و به این نتیجه می‌رسند که اسرائیل در کاربست آیین خود در این مناطق به دلایل ژئوپلیتیکی، اقتصادی و نقش قدرت‌های درگیر در این دو منطقه موفق نبوده است. شفیعی و دیگران (۲۰۲۰) در مقاله «بررسی روابط سیاسی-امنیتی جمهوری آذربایجان و اسرائیل و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰)» به دنبال پاسخ این پرسش هستند که روابط خارجی اسرائیل با جمهوری آذربایجان در بعد سیاسی و امنیتی چه تأثیری بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ داشته است؟ براساس یافته‌های آن‌ها روابط اسرائیل با جمهوری آذربایجان از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ در بعد سیاسی به واسطه ایجاد پایگاه‌های جاسوسی و تهدیدهای اطلاعاتی برای ایران و کاهش نفوذ در منطقه و در بعد نظامی و امنیتی به واسطه تقویت روابط نظامی و امنیتی، امنیت ملی کشور را با تهدید اساسی روبه‌رو کرده است. این مقاله به جای تمرکز بر گونه‌شناسی روابط بیشتر به پیامدهای روابط دو بازیگر بر امنیت ملی ایران تمرکز کرده است.

کولایی و رضازاده (۲۰۱۳) در مقاله «نقش ایران در گسترش روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل» مطرح می‌کنند که ادراک تهدید مشترک از ایران، جمهوری آذربایجان و اسرائیل را به ایجاد روابط گسترده نظامی-امنیتی و سیاسی و اقتصادی با یکدیگر پیش رانده است. پرسش اصلی این پژوهش درباره چرایی گسترش روابط بین دو بازیگر است که فاصله جغرافیایی و تفاوت‌های فرهنگی، دینی و زبانی در بین آن‌ها برجسته است. آن‌ها برای پاسخ به این پرسش از نظریه واقع‌گرایی تدافعی استفاده می‌کنند و بر این باورند که این دو بازیگر براساس درک خود از اشتراک منافع و احساس تهدید مشترک از سوی ایران، برای ایجاد موازنه در برابر آن، روابط خود را گسترش داده‌اند. مؤمنی و رحیمی (۲۰۱۷) در مقاله «تقابل ایران و اسرائیل و

تأثیر آن بر گسترش روابط سیاسی - امنیتی اسرائیل و جمهوری آذربایجان» به دنبال پاسخ این پرسش هستند که تضاد هویتی و سود ایران و اسرائیل به چه شکل در گسترش روابط سیاسی و امنیتی اسرائیل و جمهوری آذربایجان تأثیر داشته است؟ در پاسخ می‌گویند که با وجود مؤلفه‌های هویتی مشترک بین ایران و جمهوری آذربایجان، برخی چالش‌های پیش رو از جمله بحران قره‌باغ، سیاست‌های قوم‌گرایانه باکو و سیاست‌های مذهبی ایران که به سردی روابط دو کشور منجر شده است، سبب شده تقابل ایران و اسرائیل به‌عنوان عاملی مهم و تأثیرگذار، گسترش روابط سیاسی و امنیتی جمهوری آذربایجان و اسرائیل را موجب شود که هدف اسرائیل از آن مقابله با ایران است.

ابراهیمی کیایی و زارعی (۲۰۲۰) در مقاله «تقابل راهبردهای جمهوری اسلامی ایران و رژیم صهیونیستی در منطقه استراتژیک قفقاز» به نبود تناسب روابط ایران با همسایگان شمالی خود به نسبت گسترش روابط اسرائیل با این کشورها می‌پردازند و تلاش راهبردی اسرائیل برای افزایش دامنه حضور در جمهوری آذربایجان با هدف تهدید منافع حیاتی ایران را بررسی می‌کنند. ارمن و همکاران (۲۰۱۳) در مقاله «مثلث ایران - اسرائیل - آذربایجان: پیامدهای امنیت منطقه‌ای» بر این موضوع تأکید می‌کنند که روابط ایران و جمهوری آذربایجان از نظر تاریخی صمیمانه بوده است، اما مناقشه قره‌باغ، مسئله دریای خزر، تأثیرگذاری دو طرف بر مردم یکدیگر و به‌ویژه همکاری رو به رشد باکو با واشینگتن و تل‌آویو از مسائلی است که این دو کشور را از یکدیگر دور کرده است. از سوی دیگر روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل به‌ویژه از دهه ۱۹۹۰ در زمینه‌های اقتصادی و امنیتی توسعه یافته است. این در حالی است که روابط تهران و تل‌آویو بعد از انقلاب اسلامی روزبه‌روز تیره‌تر شده است. از نظر آن‌ها در صورتی که تنش بین ایران و اسرائیل افزایش یابد این احتمال افزایش خواهد یافت که با توجه به موقعیت جغرافیایی جمهوری آذربایجان، باکو به عرصه نبرد مخفی تهران - تل‌آویو تبدیل شود.

رفعت‌نژاد و همکاران (۲۰۱۶)، در مقاله «زمینه‌های راهبردی حضور رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان» تلاش کرده‌اند به‌وسیله مصاحبه با پژوهشگران این حوزه و تحلیل و درجه‌بندی مؤلفه‌های استخراجی، دلایل وابستگی متقابل و منافع همگرایی باکو و تل‌آویو را ارزیابی کنند و در نتیجه آن مؤلفه هم‌جواری جغرافیایی جمهوری آذربایجان با ایران به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه همگرایی شناسایی شده است. قلی‌پور آذر (۲۰۱۴) در مقاله «بررسی نشانگاه‌های اطلاعاتی و امنیتی رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» تأکید می‌کند که اسرائیل با استفاده از راهبرد نفوذ پیرامونی با جمهوری آذربایجان رابطه برقرار کرده و ضمن مقابله با نفوذ سیاسی جمهوری اسلامی ایران در جمهوری آذربایجان، به دنبال دسترسی سرزمینی برای جاسوسی و تهدید امنیت ملی ایران

است. کوهن و لو (۲۰۲۱) در مقاله «قدرت دولت‌سازی آذربایجان به‌عنوان انعکاسی از دشمنی ایران و اسرائیل» ادعا می‌کنند که جمهوری آذربایجان به‌دنبال برقراری توازن برای ایفای نقش مؤثر منطقه‌ای و تنظیم روابط خود با بازیگران روسیه، ایران، ارمنستان و اسرائیل است و در حالی که نیازهای راهبردی خود را تأمین می‌کند در حال استفاده از موقعیت ژئواکونومیکی خود برای گذار از فشارهای منطقه‌ای و گسترش هویت ملی و نگاه منطقه‌ای و جهانی خود است و از اسرائیل به‌عنوان پلی برای ارتباط با غرب سود می‌جوید. در مجموع مطالعه پیشینه نوشتار نشان می‌دهد پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه بیشتر بر پیامدهای امنیتی روابط دو بازیگر بر ایران تمرکز داشته است و کار جامعی وجود ندارد که به گونه‌شناسی و فهم روابط دو بازیگر اختصاص یافته باشد و همین این نوشتار را از کارهای انجام‌شده پیشین متمایز می‌کند.

مفهوم متحد راهبردی

نظریه‌پردازان و پژوهشگران روابط بین‌الملل برای مفهوم اتحاد راهبردی، تعریف‌های زیادی ارائه داده‌اند. در یک نوع تعریف، اتحاد دربرگیرنده روابط دو یا چند کشور بر مبنای پیمان اتحاد به‌منظور همکاری مشترک و انسجام نیروهای نظامی، سیاسی و اقتصادی و رویارویی با تهدید مشترک ناشی از کشور دیگر است. این نوع تعریف ضمن تعیین‌کننده در نظر گرفتن ویژگی نظامی، موافقت‌نامه‌های تجاوزنکردن، پیمان‌های دفاعی، ضمانت‌های یک‌جانبه و پیمان‌های امنیت دسته‌جمعی را دربر می‌گیرد. در تعریف دیگری به ائتلاف دولت‌ها و هماهنگی اقدام‌های آن‌ها برای دستیابی به هدف‌های خود معنا می‌شود. این گروه از تعریف‌ها، هر نوع همکاری بین‌المللی دولت‌ها شامل اتحادهای نظامی، ائتلاف‌های دیپلماتیک، پیمان‌های مودت و همکاری، فدراسیون‌ها و کنفدراسیون‌ها و اتحادیه‌ها را شامل می‌شود (Czechowska, 2013: 45). برخی دیگر ضمن تأکید بر ماهیت نظامی اتحاد معتقدند اتحاد به‌طور ذاتی درباره یک موضوع راهبردی ایجاد می‌شود و در نتیجه، منافع مشترک یا متعارض شکل می‌گیرد. استفان والت^۱ اتحاد را دربرگیرنده ترتیبات رسمی و غیررسمی همکاری امنیتی بین دو یا چند دولت مستقل معنا می‌کند و مورگنتا اتحادها را شکل ویژه‌ای از همکاری بین‌المللی می‌داند که با یک موافقت‌نامه مکتوب و رسمی بین دو یا چند دولت که برای مدت معینی با هدف پیشبرد منافع خود به‌ویژه در ارتباط با امنیت ملی به‌وجود می‌آیند (Morgenthau, 2005:309). جورج لیسکا، ضمن پذیرش تعریف‌های بالا، بر شکل‌گیری اتحاد علیه تهدید ناشی از کشور دیگر تأکید می‌کند (Liska, 1968: 3). از نظر والتز اتحاد، پیمان‌های

1. Walt

رسمی و غیررسمی را دربر می‌گیرد، زیرا گاهی هرچند دولت‌ها به همکاری گرایش دارند، اما به امضای یک پیمان رضایت نمی‌دهند، بنابراین بود یا نبود یک پیمان رسمی اغلب واقعیت موجود را در مورد سطح تعهدها را بین طرف‌ها انعکاس نمی‌دهد (Waltz, 1987: 12-13). از نظر شوئلر، اتحادها واکنشی به تهدیدها یا فرصت‌ها و ابزاری برای به‌دست‌آوردن سود و جلوگیری از ضرر به شمار می‌آیند. شوئلر^۱ با تفاوت گذاشتن بین مفهوم دولت امنیت‌جو و طمع‌کار، باور دارد برخی دولت‌ها جدا از انگیزه‌های امنیت‌زایی و مقابله با تهدید اقدام کرده و با دولت‌های تجدیدنظرطلب قدرتمند همکاری می‌کنند یا به‌سوی برقراری ائتلاف با دولت‌های تجدیدنظرطلب حرکت می‌کنند (Schweller, 1994). اسمیت بر ویژگی‌های داوطلبانه، نظامی و غیرالزامی اتحاد توجه دارد (Smith, 1995: 405-425).

دیوید سینگر و ولکر^۲ اتحاد را توافق مکتوب داوطلبانه، رسمی و به‌صورت کنوانسیون در بین کشورهایی می‌دانند که سیاست‌ها و رفتار خود را برای مقابله با تهدیدهای نظامی به‌صورت هماهنگ شکل داده‌اند (Walt, 1987: 12). از سویی، روابط راهبردی با برداشت از مفهوم منافع ملی و اولویت‌بندی بازیگران از آن در ارتباط مستقیم است و با محوریت منافع ملی شکل می‌گیرد. در مرحله اول تا زمانی که نگرانی‌های امنیتی مشترک وجود داشته باشد، وجهه مثبت روابط راهبردی یعنی همکاری‌جویی در شکل‌های مختلف، به‌عنوان هدف اصلی این روابط در نظر گرفته می‌شود، اما با تغییر اولویت‌ها، رقابت بازیگران، شکل‌دهنده روابط راهبردی بین آن‌ها می‌شود و منافع ملی و حیاتی آن‌ها از این رقابت اثر می‌پذیرد. در ارتباط با مؤلفه‌های روابط راهبردی، زنجواسکا هفت موضوع را مطرح می‌کند: ۱. ضرورت وجود منافع و هدف‌های راهبردی در حوزه‌های مشترک؛ ۲. دشمن، رقیب یا تهدید مشترک؛ ۳. تفاهم در مورد نظام بین‌الملل و قواعد بازیگری آن؛ ۴. اراده سیاسی رهبران؛ ۵. تجربه‌های تاریخی مثبت از ارتباط مشترک؛ ۶. بی‌همتایی روابط دو بازیگر که می‌توان در دیدارهای متوالی مقام‌های عالی‌رتبه، اولویت روابط اقتصادی شامل تجارت، همکاری در بخش سرمایه‌گذاری و نبود محدودیت در دسترسی به بازارها و همچنین همکاری‌های نظامی و امنیتی زیاد را دید. در این ارتباط، حاکم بودن جو دوستانه و طولانی‌بودن همکاری‌ها نشانگر بی‌همتایی روابط دو بازیگر است؛ ۷. نهادمندی روابط (Czechowska, 2013: 48-51). اما این موضوع مبهم است تحقق چه تعدادی از مؤلفه‌ها برای گرایش دو کشور به‌سوی برقراری روابط راهبردی کافی است. مؤلفه‌های بالا دو بازیگر را در کنار یکدیگر قرار می‌دهد، اما زمانی آن روابط راهبردی به‌شمار می‌آید که آن مؤلفه‌ها به اقدام‌های عملی مشترک دو کشور منجر شود. بیشتر اندیشمندان سه عامل توافق رسمی علنی یا محرمانه، پوشش دادن امنیت ملی و کنشگری دولت‌های ملی را

1. Schweller

2. David singer and Volker

ویژگی‌های مهم یک اتحاد در نظر می‌گیرند. اما در نوع اتحاد، ماهیت، حجم ارتباط و هدف‌های آن در بین اندیشمندان اتفاق نظر نیست. با بررسی تعریف‌های متعدد، به نظر می‌رسد مؤلفه‌های زیر شکل‌دهنده مهم‌ترین ابعاد روابط راهبردی هستند که در ارتباط با روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان بررسی می‌شوند تا ماهیت روابط دو کشور مشخص شود:

- داشتن هدف‌های راهبردی مشترک: این عامل نقطه آغاز برای شکل‌گیری رابطه راهبردی همکاری‌جویانه است. به‌گونه‌ای طرف‌های همکاری به این فهم مشترک دست پیدا کنند که با هماهنگی تلاش‌ها و اقدام‌های مشترک می‌توانند به هدف‌های راهبردی مشترک تعیین‌شده دست یابند. در این ارتباط می‌توان به اعلامیه ایجاد همکاری راهبردی بین دو طرف اشاره کرد.

- داشتن همکاری‌های بلندمدت و معتبر بین دو بازیگر: رابطه بلندمدت به‌وسیله گسترش و تعمیق همکاری نزدیک شکل می‌گیرد. روابط باید به‌گونه‌ای باشد که تا حد زیادی بتوان درباره پایداری آن در آینده صحبت کرد. این موضوع در برابر ائتلاف است که به‌طور نسبی در زمان مشخص برای هدف یا در برابر رخداد معین ایجاد می‌شود.

- ویژگی بی‌همتابودن تعامل بین دو طرف متحد را می‌توان از گستردگی دیدارهای مقام‌های عالی‌رتبه دو بازیگر، گسترش روابط اقتصادی در حوزه‌های تجارت، سرمایه‌گذاری و نبود مانع و مرز در دسترسی به بازار ملی متحد و همچنین همکاری‌های نظامی متعدد ارزیابی کرد؛

- نهادینگی روابط متقابل بین دو طرف؛

- جو دوستانه در روابط دوجانبه به‌واسطه تجربه‌های تاریخی مثبت و همچنین رویه مناسب در حل منازعه‌های معاصر اشاره دارد. این موضوع به ایجاد روابط مشابه با رابطه شخصی منجر می‌شود که مبتنی بر اعتماد و وفاداری است (Czechowska, 2013: 48-51)؛

- داشتن دشمن، رقیب یا تهدید مشترک (Walt, 1987: 168)؛

روابط تاکتیکی برخلاف روابط راهبردی شاخص‌های هدف‌های مشترک، پایداری و بلندمدت بودن روابط، نهادینگی و دشمن مشترک را ندارند و تنها براساس آن کشورها نگاه ابزاری به همدیگر را برای رسیدن به هدف‌های متفاوت در مدت زمان معین و نه در قالب رابطه پایدار و عمیق دنبال می‌کنند.

شاخص‌های روابط راهبردی در سنجش روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل

در این بخش مهم‌ترین شاخص‌های روابط راهبردی در نسبت روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل را می‌سنجیم تا ماهیت، عمق و سطح روابط دو بازیگر مشخص شود.

الف) وجود یک دشمن، رقیب یا تهدید مشترک

وجود دشمن، رقیب یا تهدید مشترک هم از دیگر عناصر مهم شکل‌دهنده اتحاد راهبردی بین بازیگران است. در این ارتباط اولویت تهدید، میزان تهدید از ایران و تعریف از دشمن و رقیب بین جمهوری آذربایجان و اسرائیل تا حدودی متفاوت از یکدیگر است. در ارتباط با جمهوری آذربایجان اولویت این کشور حل مناقشه قره‌باغ و رفع تهدید ارمنستان بوده است و در اولویت‌های بعدی تهدیدهای ناشی از جریان‌های اسلام‌گرا قرار داشتند که بیشتر به ایران منصوب می‌شدند و بیشتر این جریان‌ها تا دهه ۲۰۰۰ به‌ویژه حزب اسلامی آذربایجان در سال ۲۰۰۳ سرکوب شدند. تعریف از دشمن هم بسته به نوع دولت حاکم در جمهوری آذربایجان متفاوت بوده است. برای نمونه در سال ۱۹۹۳ با روی کار آمدن ایلچی بیگ، ایران، روسیه و ارمنستان به‌عنوان دشمنان اصلی این کشور به‌طور رسمی مطرح شدند، اما در دوره‌های بعدی با روی کار آمدن حیدرعلی‌اف و الهام علی‌اف این کشور به نسبت سیاست عمل‌گرایانه‌ای را نسبت به همسایگان خود در پیش گرفته است و همکاری‌های سازنده در چارچوب طرح‌های دوجانبه و چندجانبه جایگزین تعریف ایران به‌عنوان دشمن شده است. در واقع در دوره ایلچی بیگ بن‌مایه نظام سیاسی این کشور غیردینی، غرب‌گرا و مبتنی بر ایده‌های قومیتی و در تعارض آشکار با منافع ملی و یکپارچگی سرزمینی ایران بود که با ایده‌های عمل‌گرایانه، متوازن و تکمیل‌کنندگی سیاست خارجی جمهوری آذربایجان به حاشیه رفت (Mammadov, 2022: 515).

موضوع همکاری‌های شبکه‌ای رقابت و همکاری هم‌زمان از ویژگی مهم نظام بین‌الملل کنونی به‌ویژه در دوره گذار است که مصداق رفتار بیشتر کنشگران در سطح‌های مختلف منطقه‌ای و بین‌المللی است. جمهوری آذربایجان در راه‌گذرهای شمال-جنوب، میدان‌های انرژی با فعالیت شرکت نیکو از ایران، بازارچه‌های مشترک مرزی با ایران منافع مشترک دارد، اما در بخش‌هایی از مسیرهای شرقی-غربی و مسیر زنگه‌زور رقیب ایران به‌شمار می‌آید. موضع‌گیری ایران در سال ۲۰۲۰ هم به‌گونه‌ای بود که سبب تحریک و تعریف دشمن از ایران نشد. ایران در سال ۲۰۲۰، به‌طور رسمی و دیپلماتیک ضمن حمایت از یکپارچگی سرزمینی جمهوری آذربایجان، پایان‌بخشیدن به اشغالگری ارمنستان را در قالب سازوکارهای دیپلماتیک خواستار بود و به‌طور هم‌زمان مسیرهای ایران تنها مسیر مورد استفاده برای انتقال کالاهای مورد نیاز ارمنستان بود، زیرا دیگر مسیرهای منتهی به این کشور را همسایگانش مانند گرجستان و ترکیه مسدود کرده بودند. مواضع جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۲۰ نسبت به تحولات قره‌باغ به‌طور کامل منطقی، حساب‌شده و در راستای منافع امنیتی و امنیت اقتصادی کشور بود به چند دلیل:

۱. با توجه به مدیریت کنترلی و لحظه‌ای روسیه بر روند درگیری‌ها، حضور و درگیری مستقیم در معنای تعارض منافع ایران با روسیه بود که می‌توانست حتی همکاری‌های تاکتیکی و راهبردی ایران با روسیه در غرب آسیا به‌ویژه در سوریه را در تأثیر قرار دهد.
  ۲. در سطح منطقه‌ای با توجه به قفل‌بودن و درهم‌تنیدگی منافع کشورهای جمهوری آذربایجان، ترکیه و گرجستان، درگیری مستقیم نه تنها روابط دوجانبه ایران با جمهوری آذربایجان را در تأثیر قرار می‌داد، بلکه تمام روابط و منافع ایران در سطح منطقه قفقاز در تأثیر این مسئله قرار می‌گرفت.
  ۳. اقدام به درگیری و ایجاد بی‌ثباتی در مرزهای پیرامونی به معنای کارت دعوتی بود که حضور دیگر بازیگران دارای منافع متعارض با ایران مانند غرب، عربستان سعودی و اسرائیل را در مرزهای پیرامونی کشور فراهم می‌کرد.
  ۴. به‌دلیل پیوندهای زبانی، فرهنگی، تاریخی و اسطوره‌های مشترک دو سوی ارس، می‌توانست گسل‌های قومیتی را در داخل ایران فعال کند و یکپارچگی سرزمینی کشور را در معرض تهدید قرار دهد.
- در برابر، اسرائیل با در نظر گرفتن قاعده بازی با حاصل جمع صفر، ایران را دشمن راهبردی خود می‌داند و سیاست مهار ایران را در تمام سطح‌های روابط و در مناطق مختلف به‌ویژه منطقه غرب آسیا در قالب آیین‌های متعدد مانند آیین پیرامونی و صلح ابراهیم دنبال می‌کند. بنابراین دو بازیگر برداشت متفاوت از مفهوم تهدید، رقیب و دشمن دارند.

ب) وجود هدف‌های راهبردی همگرا

وجود هدف‌های راهبردی نقطه شروع شکل‌گیری روابط راهبردی همکاری‌جویانه است، به‌گونه‌ای که طرف‌های همکاری به این درک برسند که با ترکیب تلاش‌ها و همکاری می‌توانند به این هدف‌ها دست یابند. شاهد این موضوع، امضای اعلامیه تأسیس همکاری راهبردی بین دو طرف است. در این بخش این پرسش مطرح می‌شود که آیا در میان جمهوری آذربایجان و اسرائیل هدف‌های راهبردی مشترک وجود دارد که زمینه‌ساز تعمیق روابط در دیگر ابعاد و استفاده از واژه رابطه راهبردی برای تبیین روابط آنها باشد. برای این منظور در این بخش می‌کوشیم مهم‌ترین هدف‌های راهبردی و انگیزه شکل‌دهی روابط دو کشور نسبت به هم را بررسی کنیم تا درستی یا نادرستی این شاخص مشخص شود.

برای درک بهتر ماهیت روابط دو بازیگر باید بین نگاه اسرائیل به جمهوری آذربایجان و نگاه جمهوری آذربایجان به اسرائیل جدایی برقرار کرد. دیدگاه اسرائیل در مورد جمهوری

آذربایجان را می‌توان در قالب سه رویکرد راهبرد سد نفوذ، طرح خاورمیانه بزرگ^۱ و آیین پیرامونی تفسیر و تحلیل کرد. سیاست سد نفوذ^۲ که در دوره جنگ سرد توسط جرج کنان برای کنترل رفتار اتحاد شوروی مطرح شد و در شرایط کنونی توسط رهبران آمریکا به شکل‌های مختلف علیه ایران به کار گرفته می‌شود. کارزار فشار حداکثری^۳ در دوره ترامپ و در ادامه در دوره بایدن و تلاش برای انزوای اقتصادی و سیاسی ایران در سطح‌های منطقه‌ای و بین‌المللی را می‌توان در این زمینه تفسیر کرد. اسرائیل با نفوذ بر همسایگان ایران در پی تحکیم نفوذ خود از یک سو و انزوای منطقه‌ای ایران در یک اقدام هماهنگ با آمریکا در قالب کارزار فشار حداکثری است (Siraj and Bakare, 2022: 100).

طرح خاورمیانه بزرگ از زمان جورج بوش پسر در سطح خاورمیانه به کار گرفته شده بود، در شرایط کنونی به صورت بی‌صدا و عملی همچنان تداوم دارد که هدف اصلی آن کوچک کردن، تجزیه و تضعیف دولت‌ها و تضمین امنیت اسرائیل است و تحکیم حضور اسرائیل در جمهوری آذربایجان در راستای کاربست این سیاست می‌تواند مؤثر باشد (Jalalpoor, 2019: 10). سرانجام آیین پیرامونی^۴ که بعد از جنگ جهانی دوم با تأسیس اسرائیل، با هدف خارج شدن از انزوای منطقه‌ای و بین‌المللی در دستور کار این رژیم قرار گرفته است. در ابتدا اتحاد با کشورهای غیرعربی مانند ترکیه و ایران و برخی گروه‌های غیردولتی مانند اقلیم کردستان عراق، جزو اولویت‌های این آیین بود. بعد با رخداد انقلاب اسلامی در ایران، فروپاشی اتحاد شوروی در سال ۱۹۹۱، عادی‌سازی روابط با اردن و مصر، افزایش حمایت‌های بین‌المللی آمریکا از اسرائیل و مطرح شدن مذاکرات صلح اسلو با گروه‌های فلسطینی، این آیین برای مدتی به حاشیه رفت، اما در سال‌های اخیر به دلایلی مانند شکست خوردن مذاکرات صلح و افزایش خشونت و تنش بین اسرائیل و گروه‌های فلسطینی از یک سو و با ایران از دیگر سو، در دستور کار این رژیم قرار گرفته است. این آیین از نظر تاکتیکی و حوزه جغرافیایی با دفعه پیش متفاوت بوده است و عادی‌سازی روابط با کشورهای عربی و تعریف ایران به عنوان دشمن مشترک، تحکیم روابط با کشورهایمانند یونان و قبرس به عنوان رقیب ترکیه و گسترش نفوذ در کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از تاکتیک‌های مطرح شده و حوزه‌های جغرافیایی مورد نظر برای همکاری در قالب این آیین هستند. البته شایان توجه است اسرائیل با وجود موفقیت در پیاده کردن این آیین در برخی کشورهای شرق اروپا، در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی به دلایلی مانند ملاحظه‌های جغرافیایی بازیگران منطقه،

-
1. The Great Middle East project
  2. Containment policy
  3. Maximum pressure campaign
  4. Periphery doctrines

تنوع‌ناداشتن همکاری‌های اقتصادی و به‌کارگرفتن سیاست چندجانبه‌گرایی توسط کشورهای منطقه موفقیت زیادی نداشته است (Pinfold & Peters, 2019: 21).

در مقابل، هدف‌ها و محرک‌های امنیتی مانند حل مناقشه قره‌باغ، وجود بی‌ثباتی در منطقه قفقاز و تداوم مناقشه قره‌باغ از یک‌سو و ایجاد تنش در روابط جمهوری آذربایجان با بازیگران مختلف منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را می‌توان به‌عنوان پیشران اصلی گرایش جمهوری آذربایجان به اسرائیل در نظر گرفت که با دو انگیزه اتفاق می‌افتد: یکی استفاده از قدرت لابی‌گیری این رژیم در کنگره آمریکا است. این همان چیزی است که در روابط چالشی این کشور با ارمنستان مطرح است تا با استفاده از قدرت لابی‌های یهودی بتواند طرح‌های ضدآذربایجانی دیاسپورای ارمنی را در کنگره آمریکا خنثی کند. انگیزه دیگر این کشور، امکان خرید سلاح‌های راهبردی از اسرائیل است تا بتواند از راه موازنه‌گری، تهدیدهای ناشی از بی‌ثباتی را خنثی کند. بنابراین جمهوری آذربایجان به‌طور مستقیم در روابط خود با اسرائیل هدف ایجاد ائتلاف علیه ایران را دنبال نمی‌کند و از دغدغه‌های سیاست‌گذاران این کشور ایجاد موازنه در روابط خود با قدرت‌های رقیب غرب آسیا مانند ایران و عربستان و خوداری از واردشدن به مقوله‌های حساسیت‌زا است (Ismailzade, 2020).

پ) بی‌همتایی روابط بین دو طرف اتحاد

بی‌همتایی روابط بین دو طرف اتحاد را می‌توان از گسترش روابط اقتصادی شامل تجارت، همکاری اصلی در بخش سرمایه‌گذاری و نبود مرز در دسترسی به بازار ملی متحد، دیدارهای متوالی در سطح مقام‌های عالی‌رتبه و همچنین همکاری‌های نظامی مختلف ارزیابی کرد. بر اساس این شاخص، در این بخش مهم‌ترین محورهای روابط آذربایجان و اسرائیل یعنی تجارت، انرژی و نظامی را می‌سنجیم تا وجود یا نبود شاخص بی‌همتایی روابط بین دو طرف مشخص شود.

محور تجارت

در این بخش ارزش تجارت، سهم تجارت و جایگاه اسرائیل در بین دیگر شریک‌های تجاری جمهوری آذربایجان سنجیده می‌شود تا عمق روابط تجاری دو بازیگر مشخص شود. با توجه به اینکه گسترش همکاری‌ها در حوزه‌های فنی، اقتصادی و تجاری مقدمه نفوذ در ساختار سیاسی و جهت‌دهی به رفتار سیاسی کشورهاست، بررسی این موضوع مهم است.

جدول ۱. مهم‌ترین شرک‌های وارداتی جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۱

ردیف	شرک‌های وارداتی	ارزش واردات (میلیارد دلار)	سهم (درصد)
۱	روسیه	۲	۱۸،۲
۲	ترکیه	۱،۸	۱۴،۵
۳	چین	۱،۶	۱۳،۱
۴	آلمان	۰،۶۳۲	۵،۹
۵	اوکراین	۰،۴۶۸	۵،۴
۶	آمریکا	۰،۴۴۲	۴،۱
۷	ایتالیا	۰،۴۱۹	۳،۸
۸	ایران	۰،۳۹۷	۳،۶
۹	بریتانیا	۲۷۱،۰	۲،۸
-	اسرائیل	۰،۰۳۰	۰،۲

Source: Trade Map, 2022

براساس جدول ۱، روسیه با صادراتی به ارزش ۱،۹ میلیارد دلار و داشتن سهمی در حدود ۱۸،۲ درصد مهم‌ترین شرک وارداتی جمهوری آذربایجان به‌شمار می‌آید و بعد به‌ترتیب کشورهای ترکیه، چین، آمریکا، آلمان، فرانسه، اوکراین، ایتالیا و ایران در رتبه‌های بعدی قرار دارند. نکته‌شایان توجه، نبود اسرائیل در میان شرک‌های اصلی وارداتی جمهوری آذربایجان است که با صادراتی در حدود ۲۸ میلیون دلار و با داشتن سهمی در حدود ۰،۲ درصد، جایگاهی در بین شرک‌های اصلی وارداتی جمهوری آذربایجان ندارد. این موضوع نشان می‌دهد که این بازیگر در گسترش روابط خود با جمهوری آذربایجان در حوزه صادرات ناموفق بوده است.

جدول ۲. مهم‌ترین شرک‌های صادراتی جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۱

ردیف	کشور	ارزش (هزار دلار)	سهم (درصد)
۱	ایتالیا	۴،۲	۳۰،۳
۲	ترکیه	۲،۵	۱۸،۹
۳	روسیه	۰،۷۰۹	۵،۱
۴	یونان	۰،۵۲۳	۳،۸
۵	کرواسی	۰،۴۷۰	۳،۴
۶	گرجستان	۰،۴۶۱	۳،۳
۷	هند	۰،۴۵۶	۳،۳
۸	اسرائیل	۰،۴۳۷	۳،۱
-	آمریک کا	۰،۲۴	۰،۱

Source: Trade map, 2022

براساس جدول ۲، ایتالیا با وارداتی به ارزش ۴،۱ میلیارد دلار و داشتن سهمی در حدود ۳۰،۳ درصد مهم‌ترین شرک صادراتی جمهوری آذربایجان است. بعد از آن به ترتیب کشورهای ترکیه، روسیه، یونان، کرواسی، گرجستان، هند و اسرائیل در رتبه‌های بعدی قرار دارند. واقع اسرائیل با وارداتی به ارزش ۴۳۷ میلیارد دلار و با داشتن سهمی در حدود ۳،۱ درصد در رتبه هشتم در بین شرک‌های صادراتی جمهوری آذربایجان قرار دارد. در مجموع برعکس آنچه در فضای رسانه‌ای، مجازی و برخی کارشناسان انعکاس می‌دهند، همکاری دو بازیگر در محور تجارت زیاد عمیق نیست. آمریکا هم با داشتن وارداتی به ارزش ۲۴ میلیون دلار و با داشتن سهمی در حدود ۰،۸ درصد جایگاهی در بین شرک‌های اصلی صادراتی جمهوری آذربایجان ندارد.

محور انرژی

در این بخش می‌خواهیم بخش انرژی و مهم‌ترین کشورهای واردکننده انرژی از جمهوری آذربایجان و سهم آن‌ها از صادرات کلی این کشور را بررسی کنیم تا عمق روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل در حوزه انرژی مشخص شود.

جدول ۳. مهم‌ترین کشورهای واردکننده انرژی از جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۰

ردیف	کشورهای واردکننده	ارزش (میلیارد دلار)	سهم (درصد)
۱	ایتالیا	۴،۱	۳۴،۴
۲	ترکیه	۲،۲	۱۸،۸
۳	یونان	۰،۵۱۶	۴،۳
۴	کرواسی	۰،۴۷۰	۳،۹
۵	هند	۰،۴۵۳	۳،۷
۶	اسرائیل	۰،۴۳۴	۳،۶

Source: Trade Map, 2021

براساس جدول ۳، ایتالیا با وارداتی به ارزش ۴،۱ میلیارد دلار و داشتن سهمی در حدود ۳۴،۴ درصد مهم‌ترین واردکننده انرژی از جمهوری آذربایجان است. ترکیه با وارداتی به ارزش ۲،۲ میلیارد دلار و با سهمی در حدود ۱۸،۸ درصد در رتبه دوم قرار دارد. البته همکاری ترکیه با جمهوری آذربایجان شامل خط لوله‌های انتقال انرژی و سرمایه‌گذاری متقابل شرکت‌های انرژی دو کشور در یکدیگر مانند سرمایه‌گذاری میلیاردی شرکت بوتاش در جمهوری آذربایجان و سرمایه‌گذاری ۱۵ میلیاردی شرکت سوکار جمهوری آذربایجان در صنایع پتروشیمی ترکیه می‌شود. کشورهای یونان، کرواسی، هند و اسرائیل به ترتیب در رتبه‌های بعدی، جزو مهم‌ترین بازیگران واردکننده انرژی از جمهوری آذربایجان هستند. اسرائیل با وارداتی به ارزش ۴۳۴ میلیون دلار و با داشتن سهمی در حدود ۳،۶ درصد در رتبه ششم قرار دارد. هرچند در رسانه‌های داخلی بیشتر به این موضوع اشاره می‌شود که جمهوری آذربایجان حدود ۴۰ درصد انرژی مورد نیاز اسرائیل را تأمین می‌کند، این موضوع پوشش داده نمی‌شود که این ۴۰ درصد، چند درصد از صادرات کلی انرژی جمهوری آذربایجان را تشکیل می‌دهد و همین موضوع سبب سوء تفاهم‌ها و واکنش‌های غیرواقعی می‌شود. علاوه بر این، بیشتر شرکت‌های سرمایه‌گذار در میدان‌های انرژی جمهوری آذربایجان، شرکت‌هایی از ترکیه، بریتانیا، روسیه، ایتالیا، برخی کشورهای اروپایی و حتی شرکت نیکو از ایران هستند و شرکت‌های انرژی اسرائیل جزو شرکت‌های سرمایه‌گذار در میدان‌های انرژی جمهوری آذربایجان به شمار نمی‌آیند. بررسی این موضوع هم نشان می‌دهد که همکاری دو بازیگر در حوزه انرژی زیاد عمیق نیست (Trade Map, 2021).

محور نظامی

در این بخش به مهم‌ترین کشورهای تأمین‌کننده سلاح‌های مورد نیاز جمهوری آذربایجان و جایگاه اسرائیل در بین آن‌ها اشاره و مهم‌ترین دلایل و انگیزه‌های این همکاری را بررسی می‌کنیم. بررسی خرید تجهیزات نظامی جمهوری آذربایجان از سال ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ نشان می‌دهد که حدود ۶۰،۲ درصد از تجهیزات مورد نیاز این کشور در بین سال‌های ۲۰۱۱ تا ۲۰۲۰ از روسیه خریداری شده است و بازیگران اسرائیل (۶،۲۶ درصد)، روسیه سفید (۷،۱ درصد)، ترکیه (۲،۹ درصد) و دیگر بازیگران (۳،۳ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند. سهم روسیه در بازار تسلیحاتی ارمنستان در حدود ۹۳،۷ درصد بوده است. بنابراین روسیه به‌عنوان مهم‌ترین کشور تأمین‌کننده سلاح‌های نظامی دو کشور ارمنستان و جمهوری آذربایجان در یک دهه گذشته بوده است. اسرائیل با داشتن سهمی در حدود ۲۷ درصد در رتبه دوم کشورهای تأمین‌کننده تجهیزات نظامی جمهوری آذربایجان قرار گرفته است. البته حدود ۶۹ درصد از این سهم ۲۷ درصدی از سال ۲۰۱۶ به بعد ایجاد شده است. نکته شایان توجه در ارتباط با انگیزه‌های خرید این کشور از اسرائیل، رقابت تسلیحاتی و موازنه‌گرایی در مقابل ارمنستان و نه هدف‌های توسعه‌طلبانه علیه ایران بوده است. برای نمونه، وقتی روسیه موشک‌های اسکندر با بردی بیش از ۳۰۰ کیلومتر را در سال ۲۰۱۶ در اختیار ارمنستان قرار داد، جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۱۸ در یک رقابت تسلیحاتی و برای برقراری موازنه در برابر ارمنستان موشک‌های لورا با برد ۴۳۰ کیلومتر را از اسرائیل خرید (SIPRI, 2022). بنابراین رابطه مستقیم و وابستگی مثبت، بین افزایش تقابل و صلح ناقص نه کامل در سطح منطقه، با گرایش جمهوری آذربایجان به سوی اسرائیل برای تأمین سلاح‌های راهبردی برای موازنه وجود دارد.

در مجموع، بررسی محورهای همکاری جمهوری آذربایجان با اسرائیل در حوزه‌های تجارت، انرژی و تسلیحات نظامی نشان می‌دهد که نمی‌توان ماهیت روابط دو بازیگر را با شاخص بی‌همتای متحد راهبردی مطرح کرد و افزایش همکاری این کشور در حوزه نظامی با اسرائیل با افزایش تنش و چرخه بی‌ثباتی در سطح منطقه ارتباط مستقیم داشته است. در ارتباط با سطح‌های دیدار مقام‌های دو کشور، نخست‌وزیران اسرائیل ایهود باراک و بنامین نتانیاهو پیش‌تر به جمهوری آذربایجان سفر کرده و با رئیس‌جمهور این کشور دیدار کرده‌اند. در برابر، رئیس‌جمهور آذربایجان از اسرائیل دیداری نداشته و مجوز تأسیس سفارت این کشور را در اسرائیل صادر نکرده است. بنابراین در ارتباط با مهم‌ترین شاخص‌های بی‌همتایی روابط مانند دیدار متناوب در سطح‌های عالی، عمق روابط در حوزه‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری زیاد با واقعیت‌های روابط اسرائیل با جمهوری آذربایجان هم‌خوانی ندارد.

ت) جو دوستانه در روابط دوجانبه

وجود جو دوستانه به واسطه تجربه مثبت در سال‌های گذشته و همچنین رویه مناسب در حل منازعه‌های معاصر اشاره دارد. این موضوع به روابط مشابه با دوستی شخصی منجر می‌شود که مبتنی بر وفاداری و اعتماد است. به نظر می‌رسد برخلاف دیگر مؤلفه‌ها، دو بازیگر در این مورد گام‌های مؤثری را در تحکیم روابط برداشته‌اند. از نگاه رهبران جمهوری آذربایجان و اسرائیل در تاریخ ۲۵۰۰ ساله، روابط دو طرف غنی بوده و جامعه ۳۵ هزار نفری یهودی جمهوری آذربایجان، تجربه یهودی‌ستیزی نداشته‌اند؛ به گونه‌ای که وقتی نماینده اسرائیل در سال ۲۰۱۴ به باکو سفر کرد این الگوی رفتاری را الگویی برای دیگر کشورها از نظر نگرش نسبت به یهودیان توصیف کرد. در این ارتباط از قهرمان یهودی جنگ قره‌باغ، آلبرت آقارونوویچ آقاروف^۱ در سال ۲۰۱۹ در مراسمی با حضور خاخام‌های برجسته از سراسر جهان در باکو تقدیر شد. از انگیزه‌های مهم جمهوری آذربایجان استفاده از لابی‌های قدرتمند یهودی در تنظیم سیاست‌های قفقازی آمریکا و پیشبرد منافع خود در برابر لابی ارمنی در کنگره آمریکا است. لابی اسرائیلی که از ائتلاف سست گروه یهودی و مسیحی شکل گرفته است از قدرتمندترین لابی‌های آمریکا به شمار می‌آید و در مطالعاتی که در سال ۲۰۰۹ انجام شده است این لابی در سال‌های ۱۹۴۵ تا ۱۹۸۴ حدود ۶۰ درصد و در مواردی که از حمایت رؤسای جمهور برخوردار بودند به حدود ۹۵ درصد از هدف‌های خود رسیده‌اند (Cohen & Tzvi, 2021: 9-10).

با آغاز سال ۱۹۹۷، تعدادی از سازمان‌های پشتیبان اسرائیل در آمریکا با تعدادی از قانون‌گذاران کنگره به سود جمهوری آذربایجان لابی کردند. یکی از این قانون‌گذاران، سناتور پرنفوذ، سام براون‌بک^۲ برای تصویب اقدام راهبردی جاده ابریشم در سال ۱۹۹۹ بود که سرمایه‌گذاری آمریکا را در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی افزایش داد و به حمایت این کشور از ساخت خطوط لوله انرژی منجر شد (Murinson, 2014: 11-17). ایجاد موازنه در برابر لابی قدرتمند یهود و خنثی کردن طرح‌های مخالف منافع ملی خود در کنگره آمریکا از دیگر پیشران‌های همکاری جمهوری آذربایجان با اسرائیلی‌ها است. این لابی پیشینه قدرتمندی در به رسمیت‌شناساندن نسل‌کشی ارمنه در ۴۶ ایالت و فعال کردن بند ۹۰۷ قانون حمایت از آزادی مبنی بر ممنوعیت کمک‌های آمریکا به جمهوری آذربایجان دارد. نخبگان سیاسی جمهوری آذربایجان نگاهی ویژه به جایگاه و نقش ویژه یهودیان برای رویارویی با دیاسپورای ارمنه در آمریکا و اروپا دارند. نمونه‌ای که جمهوری آذربایجان برای روابط خود با لابی اسرائیل

1. Albert Agarunovich Agarunov
2. Sam Brownback

قائل است، تلاشی است که این کشور برای پرورش رهبران یهودی آمریکایی با نفوذ به‌کار برده است. برای نمونه، سفارت این کشور در آمریکا در سال ۲۰۱۶، میزبان جشن حنوکا^۱ بود که با حضور برخی از قدرتمندترین شخصیت‌های یهودی مانند مالوم هون لاین،^۲ معاون رئیس کنفرانس رؤسای سازمان‌های بزرگ یهودی آمریکا، مورتون کلاین،^۳ رئیس سازمان یهودی آمریکا و آلن فالگین،^۴ معاون اجرایی اتحادیه ارتدکس برگزار شد (Tibon, 2018). در سال ۲۰۱۷، الهام علی‌اف، با رهبران گروه‌های یهودی بسیار با نفوذ در آمریکا مانند سازمان یهودیان آمریکا،^۵ کنگره جهانی یهودیان،^۶ بین‌المللی گرایان بینای بریس،^۷ ائتلاف ملی حمایت از اوراسیا،^۸ یهودیان آمریکای شمالی^۹ و کنفرانس رؤسای سازمان‌های بزرگ یهودی آمریکا در نیویورک^{۱۰} دیدار کرد. به نظر می‌رسد با نقش مهم اسرائیل در جنگ دوم قره‌باغ و فراهم کردن سلاح‌های راهبردی مانند هواپیمای بی‌سرنشین هاروپ که با افزایش برتری راهبردی ارتش جمهوری آذربایجان به بازپس‌گیری بخش مهم مناطق اشغالی منجر شد، محبوبیت اسرائیل در نزد افکار عمومی جمهوری آذربایجان افزایش یافته و زمینه را برای فعال کردن هرچه بیشتر دیپلماسی عمومی این بازیگر در جمهوری آذربایجان فراهم کرده است. نشانه‌های افزایش محبوبیت این کشور در، حمل پرچم‌هایش توسط مردم جمهوری آذربایجان در رژه‌های بعد از پیروزی جنگ دوم قره‌باغ دیده می‌شود. بنابراین این شاخص راهبردساز روابط بعد سه دهه روابط دو بازیگر، به‌گونه‌ای به فعلیت رسیده است. هرچند بخش اسلام‌گرای جامعه جمهوری آذربایجان متأثر از افکار عمومی جهان اسلام و مراجع تقلید در ایران، مخالف روابط کشور خود با اسرائیل به‌عنوان بازیگری نامشروع هستند.

ث) همکاری‌های معتبر و بلندمدت دو طرف

روابط اقتصادی دو بازیگر فراتر از انرژی و شامل دیگر ابعاد مانند مخابرات، دفاع سایبری، کشاورزی و گردشگری است که به تدریج از زمان استقلال جمهوری آذربایجان در قالب قراردادهایی بین دو بازیگر بسته شده است. بعد از فروپاشی اتحاد شوروی، آذربایجان که درگیر جنگ با ارمنستان همسایه بود، از نظر اقتصادی در وضعیت بسیار نامطمئن قرار داشت،

1. Gala Hanukkah party
2. Malcolm Hoenlein, then-vice chairman of the Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations
3. Morton Klein, president of the Zionist Organization of America
4. Allen Fagin, executive vice president of the Orthodox Union
5. American Jewish Organization
6. World Jewish Congress,
7. Bnai Brith International
8. National Coalition Supporting Eurasian Jewry,
9. Jewish Federations of North America,
10. Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations in New York

زیرا با داشتن زیرساخت‌های فرسوده، روابط تجاری و اقتصادی کمی با کشورهای غیر بلوک شرق داشت. باکو به‌منظور دستیابی به مهارت‌ها و دانش لازم برای پیش بردن این کشور به‌سوی آینده‌ای پایدار، توسعه‌یافته و مستقل، به اسرائیل روی آورد (Marcus, 2009). شرکت‌های اسرائیلی به‌سرعت پاسخ دادند و در سال ۱۹۹۴، بزق^۱ غول ارتباطات، سهم قابل توجهی از بازار ارتباطات جمهوری آذربایجان را خرید. باکسل اولین اپراتور تلفن همراه جمهوری آذربایجان، در سال ۱۹۹۴ با همکاری جی‌تی‌آی‌بی^۲ اسرائیل و وزیر ارتباطات جمهوری آذربایجان تأسیس شد و با آزادسازی اقتصاد جمهوری آذربایجان شرایط برای حضور بیشتر شرکت‌های اسرائیلی مانند ال‌تی‌دی،^۳ سیستم اتلا،^۴ سولتان،^۵ ارتباطات تادیران^۶ در اقتصاد این کشور فراهم شد. اولین قرارداد تجاری اقتصادی بین دو بازیگر در سال ۲۰۰۷ امضا شد و بعد از آن اتاق بازرگانی جمهوری آذربایجان و اسرائیل در سال ۲۰۱۳ فعالیت خود را آغاز کردند. در حوزه کشاورزی به‌ویژه صنعت آبیاری، کشاورزان آذربایجانی توسط اسرائیل آموزش داده شدند و در سال ۲۰۱۶ در سفر نخست وزیر وقت، نتانیاهو به جمهوری آذربایجان، قراردادهای همکاری بین دو طرف در این مورد امضا شد. علاوه بر این دو طرف علاقه‌مند به گسترش همکاری در دیگر حوزه‌ها مانند زیرساخت‌ها و دفاع سایبری هستند. علاوه بر این، جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۱ برای اولین بار از زمان تأسیس، سازمان تجاری خود را در اسرائیل تأسیس کرد. در مجموع، زمان شروع همکاری‌ها از دوره استقلال جمهوری آذربایجان در سال ۱۹۹۱ در حوزه‌های مختلف فنی، اقتصادی و زیرساختی و کشاورزی بوده است، اما عمق روابط زیاد گسترده نبوده است و شرکت‌های روس، ترکی و اروپایی به‌عنوان رقیب شرکت‌های اسرائیلی گاهی در اقتصاد جمهوری آذربایجان موفق‌تر عمل کرده‌اند. برای نمونه، بیش از ۲ هزار شرکت ترکی با حضور در اقتصاد جمهوری آذربایجان سرمایه‌گذاری بالای ۱۲ میلیارد دلاری انجام داده‌اند و در مقابل شرکت‌های آذربایجانی بالای ۱۵ میلیارد دلار در صنایع پتروشیمی ترکیه سرمایه‌گذاری کرده‌اند.

ج) نهادینگی و نهادمندی روابط متقابل دو طرف

با وجود اینکه جمهوری آذربایجان عضو نهادهای مختلفی مانند سازمان اکو، سازمان کشورهای مستقل هم‌سود، سازمان گوام، سازمان کنفرانس اسلامی، سازمان امنیت و همکاری اروپا است، به استثنای برخی سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد با اسرائیل عضو مشترک

1. Bezeq
2. Israel's GTIB
3. Modcom System LTD
4. Elta Systems
5. Soltam
6. Tadiran Communications

سازمانی به‌شمار نمی‌آیند و این موضوع نشان‌دهنده نبود نهادینگی یا نهادمندی روابط یا به بیانی غیررسمی بودن روابط دو بازیگر است. برای همین الهام علی‌اف در توصیف روابط دو بازیگر در سال ۲۰۰۹، از اصطلاح آیسبرگ استفاده کرده که بخش بیشتر آن به‌صورت غیررسمی و پنهانی است.

نتیجه

بررسی شاخص‌های روابط راهبردی در ارتباط با روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل نشان می‌دهد به استثنای شاخص فضای دوستانه و تا حدودی همکاری‌های طولانی و بلندمدت، دیگر شاخص‌ها شامل نهادمندی، عمق، بی‌همتایی، هدف‌های راهبردی همگرا و وجود دشمن، رقیب و تهدید مشترک با ماهیت روابط دو بازیگر سازگار نیست. برای فهم عمق و گستره روابط جمهوری آذربایجان با اسرائیل باید سه محور روابط دو بازیگر یعنی تجارت، انرژی و خرید تسلیحات نظامی را مدنظر قرار داد. بررسی روابط تجاری جمهوری آذربایجان با کشورهای مختلف جهان نشان می‌دهد که اسرائیل و حتی آمریکا در میان شریک‌های اصلی تجاری این کشور قرار ندارند و کشورهایمانند روسیه، چین، ترکیه و برخی کشورهای اروپایی موقعیت مهمی در بین شریک‌های تجاری این کشور در مقایسه با اسرائیل دارند. در حوزه انرژی هرچند اسرائیل حدود ۴۰ درصد انرژی مورد نیاز خود را از جمهوری آذربایجان تأمین می‌کند، این مقدار تنها حدود ۳ درصد از مجموع صادرات انرژی جمهوری آذربایجان را تشکیل می‌دهد و کشورهای اروپایی مانند ایتالیا، یونان و کرواسی و برخی کشورهای منطقه مانند ترکیه و هند جایگاه مهم‌تری در مقایسه با اسرائیل در تبادل انرژی جمهوری آذربایجان دارند.

در حوزه خرید سلاح در ۱۰ سال گذشته روسیه با تأمین حدود ۶۰ درصد سلاح‌های مورد نیاز جمهوری آذربایجان، در رتبه نخست شریک‌های تسلیحاتی این کشور قرار گرفته است و اسرائیل حدود ۲۷ درصد سلاح‌های مورد نیاز جمهوری آذربایجان را تأمین کرده است که از این مقدار حدود ۶۹ درصد در بین سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۰ بوده است که محرک‌های امنیتی مانند رقابت تسلیحاتی و تلاش برای موازنه‌گرایی در برابر ارمنستان نقش اصلی را در گسترش خریدهای نظامی جمهوری آذربایجان از اسرائیل داشته است. برای نمونه، روسیه موشک اسکندر را با برد ۳۰۰ کیلومتر در سال ۲۰۱۶ در اختیار ارمنستان قرار داده است و به‌تبع آن جمهوری آذربایجان برای موازنه‌گرایی موشک‌های لورا را با برد ۴۳۰ کیلومتر از اسرائیل در سال ۲۰۱۸ خریده است. در مجموع، بررسی شاخص‌های روابط راهبردی نشان‌دهنده این واقعیت است که سرشت روابط جمهوری آذربایجان با اسرائیل را نمی‌توان با عنوان متحد راهبردی نام‌گذاری کرد و بیشتر رویکردهای دو بازیگر نسبت به یکدیگر با نگاه تاکتیکی و در

راستای رسیدن به دیگر هدف‌های راهبردی تفسیرپذیر است. نکته مهم‌تر اینکه افزایش رویکرد تقابلی و تنش‌زا با جمهوری آذربایجان از یک سو و تداوم تنش در منطقه قفقاز از سوی دیگر، می‌تواند به تعمیق بیشتر روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل منجر شود.

راهکارهای جلوگیری از راهبردی‌سازی روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل

اینک به مهم‌ترین توصیه‌های سیاستی برای جلوگیری از تحکیم روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل و جلوگیری از تبدیل آن به روابط راهبردی اشاره می‌کنیم:

۱. کاربست رویکرد تعامل‌گرایانه به جای رویکرد تقابلی و تنش‌زا: قانونی نانوشته در روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان وجود دارد، جمهوری آذربایجان در شرایط تنش و احساس تهدید برای موازنه‌سازی و استفاده از قدرت لابی‌های یهود و خرید سلاح‌های راهبردی به سوی اسرائیل گرایش می‌یابد. بنابراین کاربست رویکرد تقابلی نتیجه معکوس داده و فقط سبب تقویت حضور اسرائیل در این کشور می‌شود.

۲. تلاش برای صلح پایدار در منطقه قفقاز جنوبی و حل دائمی مسئله قره‌باغ: همان‌طور که اشاره کردیم دلایل امنیتی، مهم‌ترین محرک روابط جمهوری آذربایجان با اسرائیل است. تداوم بی‌ثباتی و تنش در قفقاز جنوبی و در روابط جمهوری آذربایجان با ارمنستان و حل و فصل نهایی نشدن مناقشه قره‌باغ به مرور سبب تقویت حضور اسرائیل در منطقه خواهد شد و هر دو طرف درگیر را برای تأمین سلاح‌های راهبردی به سوی اسرائیل پیش می‌برد. چنانچه در سال‌های گذشته این موضوع را با گشودن سفارت ارمنستان در اسرائیل و خرید سلاح جمهوری آذربایجان از آن شاهد بودیم. بنابراین گام برداشتن در مسیر صلح پایدار و حل دائمی تنش، مؤثرترین راهبرد در راستای تضعیف حضور اسرائیل در منطقه است.

References

- Bassist, Rina (2022), "Israel Considers Improved Ties with Turkey, Central Asia", Available at: <https://www.almonitor.com/originals/2022/02/israel-considers-improved-ties-turkey-central-asia#ixzz7bTUFPBZ8>. (Accessed on: 3/6/2022)
- Czechowska, Lucyna (2013) "The Concept of Strategic Partnership as an Input in the Modern Alliance Theory". **The Copernicus Journal of Political Studies**, No. 2, Vol. 4, pp. 36-51, (doi: 10.12775/18250).
- Cohen, Ronen and Lev Tzvi (2021), "Azerbaijan's State Building Power as a Reflection of Israel-Iran Hostility", **British Journal of Middle Eastern Studies**, (doi: 10.1080/13530194.2021.1937516), Published online (11/6/2021)

- Ebrahimi Kiapei, Hadi & Kamal Zarei (2020), "Strategies Conflict between Islamic Republic of Iran and the Zionist Regime in the Caucasian Strategic Area", **Quarterly Journal of Strategic Policy Research**, Vol. 9, No. 32, pp: 125-155. (doi: 10.22054/QPSS.2019.41432.2297). [in Persian]
- Ehrmann, Maya, Josef Kraus and Emil Souleimanov (2013), "The Iran-Israel-Azerbaijan Triangle: Implications on Regional Security", **Revista Estudos Politicos**, Vol. 4, No. 7, pp: 215-228, (doi: 10.22409/rep.v4i7.40296).
- Gholipour Azar, Ali (2014), "Investigation of Information-Security Indicators of the Zionist Regime in the Republic of Azerbaijan and National Security of the Islamic Republic of Iran", **Parliament and Strategy**, Vol. 21, No. 78, pp: 149-175, Available at: https://www.rc.majlis.ir/fa/book_pub/show/906083, (Accessed on: 26/07/2022). [in Persian]
- Ismailzade, Fariz (2020), "Azerbaijan's Foreign Policy Priorities and the Role of the Middle East", Available at: <https://www.mei.edu/publications/azerbajians-foreign-policy-priorities-and-role-middle-east>, (Accessed on: 13/5/2022)
- Jalalpoor Shohreh, Paifard Kiyanoush, Mohammad Falah and Mahdi Rezazadeh Joudi (2019), "A Feasibility Study of the Greater Middle East Project And The Islamic Awakening In The Middle East", **Journal of Contemporary Research on The Islamic Revolution**, Vol. 1, No. 2, pp. 1-23, Available at: https://jcrir.ut.ac.ir/article_74233.html, (Accessed on: 1/2/2021)
- Koolae, Elaheh and Habib Rezazade (1392), "Iran's Role in Expanding Relations of Republic of Azerbaijan and Israel", **International Researches**, Vol. 10, No. 3, Available at: www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1680579, (Accessed on: 1/2/2022) [in Persian],
- Liska, George (1968), **Nation in Alliance: The Limits of Interdependence**, Baltimore: Johns Hopkins Press.1968. London: Oxford University Press.1969. 301 pp. Index. (Johns Hopkins Paperbacks, JH-42.)
- Mammadov, Aqil (2022), "Azerbaijan's Foreign Policy Analysis in the Perspective of Neorealist Theory In the example of the Karabakh problem", **Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)**, Vol. 3, No. 9, pp. 513-520, (doi:10.15549/jeecar.v9i3.864).
- Marcus, Robert (2009), 'Azerbaijan and Israel: Oil, Islam, and Strawberries', Available at: <https://dl.tufts.edu/pdfviewer/hm50v381d/9019sd42m> (Accessed on 13/2/2021).

- Momeni, Majidreza & Rahimi, Omid (2017), "Iran and Israel Conflict and Its Impact on Expanding Security-Political Relations of Israel and Republic of Azerbaijan", **Central Eurasia Studies**, Vol. 10, No. 2, (doi: 10.22059/jcep.2018.210209.449655) [in Persian]
- Morgenthau, Hans J. (2005), **Politics among Nations**, Translated by Homira Mushirzadeh, Tehran: Ministry of Foreign Affairs publication. [in Persian]
- Murinson, Alexander 'The Ties between Israel and Azerbaijan', **The Begin-Sadat Center for Strategic Studies** (Israel: Bar-Ilan University, October 2014): 11–17, <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2014/10/MSPS110-web.pdf> (Accessed on 3/3/2021).
- Pinfold, Rob Geist & Joel Peters (2019), "The Limits of Israel's Periphery Doctrine: Lessons from the Caucasus and Central Asia", **Mediterranean Politics**, Vol. 26, No. 1, (doi:10.1080/13629395.2019.1693125)
- Rajabi, Mohammad (2022), "Republic of Azerbaijan's Strategy and Behavioral Pattern in the Confrontation Between The Islamic Republic of Iran and Israel", **Central Eurasia Studies**, Vol. 15, No. 1, pp. 53-75 (doi:10.22059/jcep.2022.339448.450063) [in Persian]
- Rafat Nezhad, Samad, Alireza Tanhaee and Abas Maleki (2016), "Strategic Areas of the Presence of the Zionist Regime in the Republic of Azerbaijan", **Journal of Defense Strategy**, Vol. 13, No. 4, pp. 117-152, Available at: https://www.ds.sndu.ac.ir/article_575_24181c7d09d018ea8b253c8a39957f11.pdf, (Accessed on: 26/07/2022). [in Persian]
- Siraj, Ozma and Najimdeen Bakare, (2022), "Iran–USA Relations: From Exceptionalism to Containment Policy", **Journal of Asian Security and International Affairs**, Vol. 9, No. 1, pp. 99-121, (doi.org/10.1177/23477970221076969)
- Walt, Stephen (1987), **The Origins of Alliances**. Ithaca, NY: Cornell University Press, 263, 273-281.
- Shafie, Abas, Zahra Postinchi, Arsalan Ghorbani, and Hasan Khodaverdi, (2020), "The Analysis of Political-Security Relations of Republic of Azerbaijan and Israel and its Impact on National Security of Islamic Republic of Iran", **Political Sociology of Iran**, Vol. 3, No. 3, pp. 1179 – 1194, (doi: 10.30510/psi.2022.332302.3192) [in Persian].
- Schweller, Randall L (1994) "Band Wagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back in", **International Security**, Vol. 19, No. 1, pp: 72-107, (doi.org/10.2307/2539149)
- Smith, Alastair (1995), "Alliance Formation and War," **International Studies Quarterly** Vol. 39, No. 4, pp.405-425(doi.org/10.2307/2600800)

- Tibon, Amir (2018), 'How Pro-Israel Jews Became Azerbaijan's Secret Weapon in Washington', **Haaretz**, Available at: <https://www.haaretz.com/us-news/.premium-how-pro-israel-jews-became-azerbaijan-s-secret-weapon-in-washington-1.6033307> (Accessed on 23/3/2021).
- Trade map (2021), Trade Value between Azerbaijan and Israel, Available at: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm, (Accessed on 1/5/2021)
- Trade map (2021), Trade Value between Azerbaijan and Isreal, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c031%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1, (Accessed on 1/5/2022)
- Trade map (2020), The Energy Partners of Azerbaijan, available at: https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c031%7c%7c%7c%7c27%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1, (Accessed on 1/5/2022)
- Sipri (2021), Military Partners of Azerbaijan, Available at: <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>, (Accessed on 5/3/2021).